

Operele lui Philippe de Commynes în bibliotecile din Transilvania

Dr. ELENA DAMLIAN
Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”
Cluj-Napoca

Résumé

Les oeuvres de Philippe de Commynes dans les bibliothèques de Transylvanie

Personnalité marquante de la première Renaissance française, Philippe de Commynes (1447-1511) a été considéré comme un précurseur de l'historiographie moderne en France et l'un des premiers grands écrivains français. Ses oeuvres ont circulé aussi sur le territoire de la Transylvanie, elles ont été lues, appréciées et collectionnées par des intellectuels renommés, tels Timotei Cipariu ou Teleki Sámuel. La présence des 13 exemplaires rares et précieux des oeuvres de Commynes dans les bibliothèques de Cluj-Napoca, Târgu-Mureș ou Aiud, constitue un motif de fierté et leur mise en valeur un honneur.

Mots clés: *historiographie, Renaissance, mémoires, bibliothèque, Transylvanie.*

Este bine cunoscut faptul că leagănul istoriografiei umaniste, ca și al umanismului renescentist în general, a fost Italia, cultura italiană bucurându-se de o deosebită autoritate, însă un rol de seamă i-a revenit și istoriografiei franceze.

În Evul Mediu, Franța dăduse naștere unei istoriografii puternice, creatoare a unei tradiții greu de înlăturat. Începutul Războiului de 100 de ani a marcat și epoca marilor cronici franceze. Luptele dintre Franța și Anglia desfășurate timp de un secol le-au servit cronicarilor drept material pentru scrierile lor.

Jean Froissart (1335?-1405?) dorea să reinvie gloria de altădată. Cronicile lui au văzut lumina tiparului pentru prima oară în 1495. El povestește însă fără să interpreteze critic. Se considera cronicar și nu istoric.

Cel care a avut marele merit de a fi făcut din istorie o disciplină recunoscută a fost Philippe de Commynes.

Philippe de Commines¹ (Cominaeus Philippus, 1447-1511), istoric și om politic, încheie un secol și marchează începutul modernizării istoriografiei franceze. Prin concepția sa teologică, Commines aparține istoriografiei medievale, întâmplările istorice fiind, în concepția sa, o manifestare a voinței divine. Dar memorialistul preferă să judece decât să povestească. El le este superior celorlalți cronicari nu atât prin talentul literar, cât prin calitățile sale de observație și analiză care îl situează printre precursorii istoriografiei moderne.²

Spre deosebire de Froissart, Commines nu este interesat de aspectele pitorești ale povestirii. Pentru el, evenimentele nu sunt doar voia sorții, ci ele depind în mare măsură de voința omului. Opera lui este cea a unui istoric. „*El face din istorie o disciplină intelectuală,*”³ spunea André Bossuat. Înainte de a scrie, el cercetează, selectează și critică. Opera lui este și cea a unui psiholog, a unui moralist și a unui artist. El are un puternic spirit de pătrundere și de analiză a sufletului omenesc, realizând adevărate portrete psihologice ale celor pe care îi descrie. Și-a propus să judece oamenii doar după meritele lor.

Dacă până la el cronicile acumulasera atât fapte adevărate, cât și legende, Commines prezintă evenimentele în spirit critic, ceea ce este o noutate pentru istoriografia vremii. Contemporanii i-au citit memoriile cu mare interes. Carol Quintul i-a apreciat lucrarea, numind-o „*cartea sa de căpătâi.*”⁴

Commines și-a scris *Memoriile* la îndemnul lui Angelo Cato, arhiepiscopul Vienei,⁵ care, pe baza lor, dorea să redacteze o istorie a regelui

¹ Numele apare în unele surse biografice și cu grafia *Commynes* sau *Comines*.

² Vasile Cristian, *Istoriografie generală*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1979, p. 79; *Histoire de la littérature française*, vol. I, coordonator Angela Ion, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1982, p. 77

³ V.-L. Saulnier, *Literatura franceză*, vol. I, traducere de Sorin Mărculescu, București, Editura Albatros, 1973, p. 142.

⁴ Sorina Bercescu, *Istoria literaturii franceze, de la începuturi și până în zilele noastre*, București, Editura Științifică, 1970, p. 56.

⁵ Lucien Febvre, Henri-Jean Martin, *L'apparition du livre*, Paris, Editions Albin Michel, 1972, p. 245.

Ludovic al XI-lea. Comynes prinsese gustul scrisului și se străduia să realizeze o operă cât mai interesantă. La început, doar simple note, cronicile sale devin cu timpul tot mai complexe. *Memoriile* sale, opt cărți bine documentate, scrise între anii 1489 și 1498, au apărut pentru prima oară în 1524 (primele șase cărți)⁶ și în 1528 (cărțile a șaptea și a opta).

Memoriile cuprind evenimentele anilor 1464-1498, din timpul domniilor lui Ludovic al XI-lea și Carol al VIII-lea, și se intitulează, în prima lor ediție, *Cronique et bystoire faicte et composée par messire Philippe de Comines* (Paris, 1524, in-folio) și *Croniques du roy Charles buytiesme* (Paris, 1528, in-folio).⁷

Primele șase cărți sunt consacrate domniei lui Ludovic al XI-lea și au fost scrise aproape în întregime la sfârșitul anului 1489 și la începutului lui 1490; în anul 1493, au fost adăugate unele completări și ultimul capitol. Cartea a șaptea a fost scrisă la sfârșitul anului 1495 și începutul lui 1496, iar cea de-a opta de la sfârșitul anului 1497 și până la sfârșitul lui 1498. Ultimele două cărți relatează evenimentele legate de expediția din Italia.⁸

Memoriile cuprind amintiri personale sau ale unor martori direcți la evenimentele politice și diplomatice ale vremii, cât și aprecieri critice asupra cauzelor și consecințelor evenimentelor respective.⁹

În serviciul lui Carol Temerarul, consilier intim al lui Ludovic al XI-lea, apoi, pe rând, în serviciul lui Carol al VIII-lea și Ludovic al XII-lea, trimis în misiuni diplomatice prin aproape toate țările Europei, Comynes se află în vâltoarea evenimentelor pe care le relatează. El „analizează și descrie cu răbdare și finețe intențiile ascunse ale prinților [...]”. Ceea ce vrea înaintea de toate nu este totuși nici să

⁶ Primele șase cărți apar în 1524, la Paris, la vestitul editor Galliot Du Pré. Cf. Henri-Jean Martin, *Un éditeur juridique: Galliot Du Pré*, în *Histoire de l' édition française. Le livre conquérant. Du Moyen Age au milieu du XVII-e siècle*, sous la direction de Roger Chartier et Henri-Jean Martin, Paris, Fayard/Promodis, 1989, p. 302. Autorul articolului îl considera pe Comynes un „clasic” a cărților de istorie.

⁷ Sorina Bercescu, *op. cit.*, p. 55; *La Grande Encyclopédie...*, vol. I-XXXI, sous la direction de Berthelot..., Paris, H. Lamirault et Cie, Editeurs, 1885-1902, vol. XII, p. 23.

⁸ *Dictionnaire des Lettres Françaises. Le Moyen Age*, publié sous la direction du Cardinal Georges Grente. Auteurs: Robert Bossuat, Louis Pichard, Guy Raynaud De Lage, Paris, Librairie Arthème Fayard, 1964, p. 211.

⁹ *Scriitori francezi*, coordonator Angela Ion, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 365.

povestească faptele, nici să emită aprecieri asupra oamenilor, ci să adreseze învățături «prinților»,» afirmă Rodica Zagăr.¹⁰

Memoriile lui Commynes cuprind doar evenimentele politice și diplomatice mai importante. El cercetează cauzele profunde și secrete, adresându-se guvernanților și prinților și nu oamenilor simpli. Prințul, al cărui portret se străduiește să-l realizeze, trebuie să fie pașnic și să nu recurgă la război decât rareori și în cazuri deosebite. Prinții cruzi sunt pedepsiți de Dumnezeu pentru faptele lor. Un prinț înțelept trebuie să se înconjoare de consilieri buni, de a căror părere să țină cont, dar decizia finală să-i aparțină. Un principe nu trebuie să aibă încredere în cei care îl flatează, să nu se lase condus de ambiții prea mari, să fie mai degrabă viclean, decât violent, să aibă în serviciul său diplomați experimentați, care să fie fideli, abili și răbdători, care să știe să spioneze („*practiquer*” în exprimarea autorului). Acest prinț ideal se apropie mult de imaginea pe care ne-o lasă despre Ludovic al XI-lea, chiar dacă îl critică uneori. În ceea ce-l privește pe Carol Temerarul, el întruchipează în ochii săi defectele care trebuie evitate pentru a reuși, din punct de vedere politic: orgoliu, încăpățănare, incompetență, cruzime.

De asemenea, Commynes își exprimă părerile referitoare la formele de guvernământ, la avantajele unei constituții, la moravurile popoarelor europene pe care le-a cunoscut în timpul misiunilor sale, la echilibrul european, la influența climatului, la libera consimțire a impozitului și altele. Unele din ideile sale vor fi reluate și dezvoltate în secolele următoare de istorici sau filosofi.¹¹

Memoriile lui Commynes au fost citite și apreciate atât în epoca Renașterii,¹² cât și în secolele următoare. Ele au fost traduse în mai multe limbi europene și au cunoscut peste 40 de ediții până la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Numeroși autori, printre care și renumitul critic Sainte-Beuve, l-au considerat unul dintre primii mari scriitori francezi. Ediții valoroase au fost cele realizate în 1552 de Denys Sauvage, în 1649 de D. Godefroy și în 1747 de

¹⁰ Rodica Zagăr, *Les Chroniqueurs*, în *Histoire de la littérature française...*, p. 76.

¹¹ *Dictionnaire des Lettres Françaises...*, p. 211-212.

¹² Cititorii francezi din secolul al XVI-lea, secolul Renașterii în Franța, încep să se intereseze tot mai mult de cărțile de istorie, în general, și de cele care se refereau la istoria Franței, în special, iar opera lui Commynes era cea mai căutată până la apariția lucrării lui Etienne Pasquier, *Recherches des antiquités de la France* (ediția întâi, 1560; cea din 1621, mult mai amplă, cuprindea zece cărți). Cf. Lucien Febvre, Henri-Jean Martin, *op. cit.*, p. 392-394.

Lenglet-Dufresnoy. Dar cele mai bune ediții, după aprecierea specialiștilor din domeniu, au fost cele datorate lui B. de Mandrot (2 vol., Paris, 1901-1903) și J. Calmette (3 vol., Paris, 1924-1925). Foarte bine cotate sunt și volumul de texte alese realizat de Julia Bastin (Bruxelles, 1944).¹³

Operele lui Commines au fost răspândite nu numai în Franța, ci ele au ajuns și pe teritoriul Transilvaniei. Câteva exemplare valoroase¹⁴ s-au păstrat până astăzi în fondurile câtorva prestigioase biblioteci precum: Biblioteca Academiei Române. Filiala Cluj-Napoca (BACJN); Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”, Cluj-Napoca (BCUCJN); Biblioteca Județeană Mureș. Biblioteca Teleki-Bolyai, Târgu-Mureș (BTBTGM); Biblioteca Documentară a Muzeului Orășenesc de Istorie, Aiud (Bethlen) (BDDBA).

Vom menționa în ordine cronologică edițiile păstrate.

- *De rebus gestis Ludovici, eius nominis undecimi Galliarum Regis et Caroli, Burgundiae Ducis, ...Commentarii...*, ex Gallico facti Latini, a Ioanne Sleidano adiecta est brevis quaedam illustratio rerum et Galliae descriptio. *Argentinae, apud Cratonem Mylium, 1545* (Mense Februarii), 376 [-383]p., in-4°; cu semnătură, cu letrine ornate, cu însemnări manuscrise și sublinieri în carte, cu stampila de posesor T. Cipariu pe pagina de titlu (BACJN).

- *Idem, Parisiis, apud Christianum Wechelum, 1545*, 395 p., in-8°, cu ex-libris: Teleki (BTBTGM).

- *De Carolo octavo, Galliae rege et bello Neapolitano commentarii.* (Trad., comment. Joannes Sleidanus). *Argentorati, in aedibus Vendelini Ribellii, 1548*, [8], 111, [9] f.; in-8°, cu ex-libris: Teleki; posesori: F. Balduinus; G. Courcol; De Mallavenne (BTBTGM).

- *Chronique et histoire... contenant les choses advenues, durant le regne de Roy Loys unzieme et Charles huitiesme son filz.* A Paris, par Jean Longis, 1556, [9], 450 [recte 460] f., in-12°, cu ex-libris: Mvhelyi Ref. Kollég.; posesori: G. Heyly; Waideleet...; Bibliotheca Josephi Szilágyana (sec. 18) (BTMTGM).

¹³ *Dictionnaire des Lettres Françaises...*, p. 212.

¹⁴ Ne vom referi cu precădere la edițiile din epoca Renașterii. Pentru Renașterea franceză unii cercetători propun perioada 1480-1624. Vezi: *Littérature française. La Renaissance*, vol. I, 1480-1548, Yves Giraud, Marc René Jung, Paris, B. Arthaud, 1972; vol. II, 1548-1570, Enea Balmas, Paris, B. Arthaud, 1974; vol. III, 1570-1624, Jacques Morel, Paris, B. Arthaud, 1973. Această perioadă o vom lua și noi în considerare.

- *Equitis de Carolo octavo, Galliae rege et bello Neapolitano Commentarii...* Paris, 1561 (BCUCJN).
- *De rebus gestis Ludovici undecimi, Galliarum regis, et Caroli, Bungurdiæ ducis* (trad. Ioannes Sleidanus). Parisiis, ex off. Jacobi Dupuyss (excud. Andreas Wechelus), 1561 (BCUCJN).
 - *Idem* (2 exemplare, BDBA).
 - *De rebus gestis a Ludovico XI et Carolo VIII. Francorum regibus.* În: *Comines, Philippe de; Froissart, Jean; Seyselle, Claude. Tres Gallicarum scriptores nobilissimi* (trad., comment. Joannes Sleidanus), *Francofurti ad Moenum, ex officina typographica Andreae Wecheli, 1578*, p. 1-80, in-2°, cu ex-libris: Teleki; posesori: Janus Wunewerd et a Woudordumt in Waramondt..., baronus de Wasenaer et Warmond 1664 (BTBTGM).
 - *De reb. gestis a Ludovico XI et Carolo VIII. Francorum regibus commentarii.* În: *Froissart, Jean; Comines, Philippe de, Duo Gallicarum rerum scriptores.* (trad., comment. Joannes Sleidanus). *Francofurti, apud haeredes Andreae Wecheli, 1584*, p. 290-901, in-16°; posesor: I.K.S. 1604 (BTBTGM).
 - *De Carolo Octavo, Galliae rege et bello Neapolitano commentarii.* În: *Froissart, Jean; Comines, Philippe de, Duo Gallicarum rerum scriptores.* (trad., comment. Joannes Sleidanus). *Francofurti, 1584*, p. 673-914 (BACJN).
 - *Commentariorum Liber I-X.* În: *Froissart, Jean; Comines, Philippe de, Duo Gallicarum rerum scriptores nobilissimi.* (trad., comment. Joannes Sleidanus). *Francofurti, 1584*, p. 278-672 (BACJN).
 - *De rebus gestis a Ludovico XI et Carolo VIII. Francorum regibus.* În: *Froissart, Jean; Comines, Philippe de, Duo Gallicarum rerum scriptores nobilissimi.* (trad., comment. Joannes Sleidanus), *Hanoviae, Typ. Wechelianis, 1619*, p. 290-951 + Index; in-16°; cu însemnări manuscrise și sublinieri în carte(BACJN).¹⁵

¹⁵ În colecțiile BACJN, menționăm și ediția *Memoires contenant l'histoire des rois Louys XI et Charles VIII depuis l'an 1464 jusques en 1498. Argumentez de plusieurs traittez, contracts, testaments, acts et observations par Denys Godefroy... Dernière édition en III Tomes... augmentée de l'Histoire de Louis XI, connue sous le nom de Chronique scandaleuse. Tome I (1-2)-II. A Brusselle, chez François Foppens, 1706.* Exemplarul i-a aparținut lui T. Cipariu. Posesor: Louis Runckel. Este un exemplar frumos ornamentat ce cuprinde și portretele lui Philippe de Commynes și cele ale regilor Ludovic al XI-lea și Carol al VIII-lea. Nu putem omite nici *Mémoires avec des notes, figures et un recueil de traités*, lucrare editată la Londra, în 1777; ea se păstrează în colecțiile BTBTGM.

Așadar, Philippe de Commynes prezintă evenimentele cele mai importante ale vremii sale în spirit critic. El s-a străduit să realizeze o operă cât mai interesantă și a fost apreciat pentru încercarea sa de a face din istorie o disciplină intelectuală. El se situează printre precursorii istoriografiei moderne și a fost considerat unul dintre marii scriitori francezi. Multitudinea evenimentelor de la sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui de-al XVI-lea a stimulat apariția *Memoriilor*, care sunt în Franța mult mai numeroase decât în oricare altă țară europeană, fiind în vogă și în secolul următor.¹⁶

Scrise în limba franceză și traduse în limba latină de Joannes Sleidanus, operele lui Philippe de Commynes au circulat și pe teritoriul Transilvaniei, fiind citite și apreciate de intelectuali renumiți precum Timotei Cipariu sau Teleki Sámuel. Prezența unor exemplare rare și prețioase constituie un motiv de mândrie pentru orice bibliotecă, iar punerea lor în valoare reprezintă o onoare.

Cele 13 exemplare ale operelor lui Commynes găsite până în această etapă a cercetării noastre se păstrează în bibliotecile din Cluj-Napoca (BACJN = 4 ex.; BCUCJN = 2 ex.), Târgu-Mureș (BTBTGM = 5 ex.) și Aiud (BDBA = 2 ex.).

Aceste monumente ale culturii, pe care ni le-au lăsat generațiile de erudiți și cele de colecționari pasionați de valori bibliofile, au reprezentat instrumente de lucru necesare intelectualității transilvănene în formare, oglindind strădaniile acestora de a ține pasul cu Apusul. Tezaurul de carte franceză de pe teritoriul Transilvaniei, încă insuficient cercetat și valorificat, așteaptă, desigur, noi și importante contribuții.

¹⁶ Vasile Cristian, *op. cit.*, p. 133; Sorina Bercescu, *op. cit.*, p. 56; Elena Damian, *Istoriografia Renașterii franceze. Ediții prezente în bibliotecile transilvănene*, în *Libraria. Studii și cercetări de bibliologie*, anuar VII, Târgu-Mureș, 2008, p. 131-150.